

ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі,
Ақпарат және мұрағат комитетінде
тіркеліп, 09.02.2009 жылы №9875-Ж
куәлігі берілген.

Журнал Париждегі ISSN Халықаралық
орталығында 2009 ж. наурыз айында
ISSN 2073 – 333X нөмірімен тіркелген.

Государственный регистрационный
№9875-Ж
выдан 09.02.2009 г. Комитетом
информации и архивов, Министерством
культуры и информации РК.
Журнал зарегистрирован в
Международном центре ISSN в Париже в
марте 2009 г. под регистрационным
номером ISSN 2073 – 333X.

The state registration №9875-ZH is given out
by 09.02.2009 committee of the information
and archives, the culture and information
ministry RK
Journal is registered of International centre
in Paris in march 2009. Under Registration
Number
ISSN 2073 – 333X

«Қазақстанның ғылымы мен өмірі»
– «Наука и жизнь Казахстана»
халықаралық журналы
диссертацияның негізгі ғылыми
нәтижелерін жариялайтын
басылымдар
тізіміне енген

«Қазақстанның ғылымы мен өмірі»
– «Наука и жизнь Казахстана»
международный журнал включен в
перечень изданий для публикации
основных научных результатов
диссертации

Опубликованные материалы не отражают
точку зрения редакции.
Ответственность за достоверность сведений в
публикациях несет автор.
Редакция материалы не возвращает.
При использовании материалов ссылка на журнал
обязательна.

Редакция өкілдігі:
Мәскеу: проф. Лебедев С.Я. +79859972805
проф. Мыктыбаев Т. +79262190830
Саратов: проф. Лопашенко Н.А. +79272276930
Самара: проф. Кленова Т.В. +7846 9904 298
Рязань: проф. Заринов З.С. +79605726474
Краснодар: проф. Старков О.В. +79183633873
Ростов-на-Дону: проф. Бойко А.И. +79281586817
Владивосток: проф. Басова Т.Б. +7-914-7924242
Ташкент: проф. Абдрахманова К.Р. +99897484300
Баку: проф. Джафаров Т.Г. +999450337450
Душанбе: проф. Бахриддинов С. +992907702120
Бишкек: проф. Джалибаев К.И. +996772700800

Ғылыми редакторлар: т.ғ.к., доцент Азмұханова А.
+77776831783; ф.ғ.к. Абзалов С.У. +77012834442;
Тех. редактор: Нұғманова Б.А. +7701888354
Дизайн: Кожихов А. +77017133671
Редакцияның мекен-жайы: Алматы қ., Абылай хан даңғылы,
113-үй, 27-пәтер, ұялы тел.: +7701118828;
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
журналистика факультеті, 2-4-бөлме,
тел.: 3773332 (ішкі 1350); e-mail: doctor.u@mail.ru,
nauka.i.zhizn.kaz@mail.ru;
web-сайт: www.nauka-zan.kz

Представительство редакции в городах:

Москва: проф. Лебедев С.Я. +79859972805
проф. Мыктыбаев Т. +79262190830
Саратов: проф. Лопашенко Н.А. +79272276930
Самара: проф. Кленова Т.В. +7846 9904 298
Рязань: проф. Заринов З.С. +79605726474
Краснодар: проф. Старков О.В. +79183633873
Ростов-на-Дону: проф. Бойко А.И. +79281586817
Владивосток: проф. Басова Т.Б. +7-914-7924242
Ташкент: проф. Абдрахманова К.Р. +99897484300
Баку: проф. Джафаров Т.Г. +999450337450
Душанбе: проф. Бахриддинов С. +992907702120
Бишкек: проф. Джалибаев К.И. +996772700800

Научные редакторы: д.и.н., доцент Азмұханова А.
+77776831783; ф.ғ.к. Абзалов С.У. +77012834442;
Тех. редактор: Нұғманова Б.А. +7701888354
Дизайн: Кожихов А. +77017133671
Адрес редакции: г. Алматы, пр. Абылай хана, д.113, кв.27,
сот.: +7701118828;
Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
факультет журналистики, каб. 2-4, тел.: 3773332 (вн 1350);
e-mail: doctor.u@mail.ru, nauka.i.zhizn.kaz@mail.ru;
web-сайт: www.nauka-zan.kz

Scientific editor: Candidate of history, senior lector
Azmukhanova A. +77776831783; Candidate of philology
Abzhalov S.U. +77012834442;
Technical editor: Nugmanova B.A. +7701888354
Design: Kozhikhov A. +77017133671
Editorial address: Almaty, Abylaikhan street 113/27, mob.:
+7701118828
Kazakh national university al-Farabi, faculty of journalism,
room 2-4, phone: 3773332 (1350),
e-mail: doctor.u@mail.ru, nauka.i.zhizn.kaz@mail.ru;
web site: www.nauka-zan.kz

ИБ № 5804

Подписано в печать 23.05.12. Формат 70х100 1/16.
Бумага офсетная. Печать цифровая. Объем 12,93 п.л.
Тираж 3000 экз. Заказ № 528.
Издательство «Қазақ университеті» Казахского национального
университета им. аль-Фараби, 050040, г. Алматы,
пр. аль-Фараби, 71, ҚазНУ.
Отпечатано в типографии издательства «Қазақ университеті».

МАЗМУНЫ * СОДЕРЖАНИЕ

Рашид ТУСУПБЕКОВ: «Нужно бороться не только с коррупцией, но и с условиями, ей способствующими»	9
Әбсәттар қажы ДЕРБІСӘЛІ: «Ислам – адамзаттың асыл тәжі»	14
Есберген АЛАУХАНОВ: «Бұл құлату емес, қуатты арттыру»	27
Новые кадры – новое качество. Аттестация позволит достичь высокого результата	30

ҚАЗҰҰ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ – НОВОСТИ КАЗНУ

Журналист обязан знать закон	33
Құқықтық журналистиканың дамуы: кемшіліктер мен кедергілер	36

ЗАҢТАНУ – ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Ведерникова О.Н. Современные модели международного уголовного правосудия	40
Рустемова Г.Р. Экспертиза законопроектов в Республике Казахстан: постановка проблемы	46
Ихсанғалиев С. Скрывшихся беглецов – Мухтара Аблязова и его сообщников – никто ждать не собирается! (интервью)	49
Оспанов А. О доступе потребителей к официальной информации государственных органов в Республике Казахстан	56
Орсаева Р.А. Жасы кәмелетке толмағандардың құқықтық білімділігі хақында	61
Келдибеков Р.Ж. Конкурсный отбор как средство повышения качества рядового и начальствующего состава органов внутренних дел Кыргызской Республики	66
Алауханов С.Е. Возмещение вреда при применении мер уголовно-процессуального принуждения в уголовном процессе	71
Раздикова А.Ш. Основания и условия применения мер пресечения	78

ФИЛОЛОГИЯ

Мәдібай Қ. Айтматов шолған кыырлар	81
Исина Г.И., Сикинтова А.Ю. О функциональном своеобразии неологизмов в различных жанрах публицистического стиля	87
Сансызбаева С.Қ. Зоометафоралардың қолданылуындағы этномәдени ерекшеліктер	92
Бузелю А.С. Внутренняя валентность морфем: актуальные подходы к исследованию	97

С. Қ. Сансызбаева,
ф.ғ.к., доцент

ЗООМЕТАФОРЛАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫНДАҒЫ ЭТНОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

В статье рассматриваются этнокультурные особенности функционирования метафор с названиями животных (зоометафор) в казахском и русском языках. Различия коннотативных значений зоометафор в разнотипных языках обуславливаются экстралингвистическими факторами: историей, культурой, обычаями и традициями народов-носителей языков.

The article is devoted to the description of the ethnocultural specific identification of zoomorpheme forms in Kazakh and Russian languages. Zoomorphemes is presented as the units which have been analyzed and introduced as the relationship of language and culture.

Соңғы жылдарғы лингвистикалық зерттеулерде тіл мен мәдениеттің арақатынасы, мифтердің, халық тарихының тілге әсері және осыған қатысты көптеген мәселелер кеңінен қарастырылуда. Әр тіл әлемді өз бетінше бейнелей отырып, ұлттық көзқарасты көрсететін әлемнің тілдік көрінісін айқындайды.

Этнолингвистикалық зерттеулерде әлем көрінісі универсалды (жалпы адамзатқа тән) және мәдени-өзгешелік (идиоэтникалық) тұрғыдан қарастырылады. Этнос, мәдениет, мәдени таптаурын, таңба және эталон – осы ұғымдар этнолингвистикалық бағытта жазылған зерттеулердің негізін құрайды. Этнолингвистикалық зерттеулерде тіл мен халықтың мәдениетінің, тарихының өзара байланысын айқындауға мүмкіндік туады.

Академик Ә. Қайдар: «Кез келген тілдің қоғамда өзара байланысты үш түрлі қызметі бар. Оның басты қызметі – коммуникативтік, яғни қоғам мүшелерінің өзара қарым-қатынас жасап, бір-бірін түсінуі, пікір алусуы үшін қажеттігі. Екінші – көркем шығарма тіліне тән, адам баласына образ арқылы ерекше әсер ететін, ләззат сыйлайтын эстетикалық қызметі. Тілдің бұл қызметі, әрине, қаламгердің шеберлігіне, сөз саптау мәдениетіне тікелей байланысты. Ал тілдің үшінші қызметі, ғылыми терминмен айтқанда – аккумулятивтік деп аталады. Яғни ол – тілдің ғасырлар бойы дүниеге келіп, қалыптасқан барлық сөз байлығын өз бойына жиып, сақтап, оны келешек ұрпаққа асылмұра ретінде түгел жеткізіп отырған игілікті қасиеті.

...Тіл фактілері мен деректері – тұла бойы тұнып тұрған тарих. Сондықтан этностың өткендегі тарихы мен этнографиялық байлығын біз ең алдымен содан іздеуіміз керек.» – дейді [1, 6-б.].

Жануарлардың атауын зерттеу мәселесіне тілші-ғалымдардың таңдаған бағыттары жан-жақты болған. Мәселен, осы лексика-семантикалық топ халық поэзиясының нышаны ретінде қарастырылған (А.А.Потебня және т.б.), славян, түркі, т.б. тілдерде осы лексикалық бірліктердің этимологиясы зерттелген (О.Н. Трубачев,

С.К. Сәтенова, И.Ю. Лебедева, Р.А. Алғымбаева, А.С. Войтик, З.А. Ахметов, А.Е. Бельдиян, Н.Д. Петрова, Н.В. Бирюкова, А.В. Буробин, Е.Р. Малафеева, З.В. Белкина, С.-Г.И. Росинене, А.И. Богуцкая, К.М. Гюлумянц, т.б.). Этнолингвистика саласына еңбегі сінген белгілі қазақстандық ғалым М.М.Копыленконың еңбектерінде жануарлар атауының түркі тілдердегі уәжі зерттелген; орыс, француз және ағылшын тілдеріндегі зооморфизмдердің сипаты Е.А. Гутман, Ф.А. Литвин, С.Ф. Литвина, М.И. Черемисина, О.А. Рыжкина, т.б. бір топ зерттеушілердің еңбектерінде кездеседі.

Жоғарыда берілген еңбектердің тізімі жануарлар атауларының ауыспалы мағынада кеңінен қолданылатынын және көп тілдердің эмоциялы-экспрессивті лексикасында жануарлар атаулары басқа лексикалық бірліктерге, басқа метафораларға карағанда жиі кездесетінін, кеңінен қолданатынын дәлелдейді. Оның себептері көптеген экстралингвистикалық (тіл жүйесінен тыс тұратын) факторлармен байланысты. Оның бірі басқа тірі жандардың ішінде тек жануарлар өзіне ғана тән бейнесі мен мінез-құлқы, тіршілік жасау ерекшеліктерімен сипатталатынын атауға болады.

Алуан этностардың тілдік санасында айырмашылықтарының болуы, әр халықтың әлем бейнесінің өзінің тілдік көрінісі бар екені айқын. Біздің мақаламызда адамның сипатына қатысты қарастырылып жатқан зооморфтық мінездемелер дискурстың ерекше бірліктері болып табылады және контрастивті қазақ және орыс тілдерінің ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің себепшісі болуы анық.

Әр тіл иеленушісінің санасында жануарлар атауларымен байланысты сол тілге тән белгілі таптаурын қалыптасады. Мәселен, *қоян* зооморфизмі орыс тілінің иеленушісі үшін қорқақ адамның сипаты, американдық үшін *қоян* – тез, шапшаң қимылдайтын адам; орыс менталитетінде қалыптасқан жағымсыз бейненің бірі *шошқа* – жүріс-тұрысы кір-қожалақ, мінезі қу, арамза адам, қазақ тілінде ол – семіз адамның бейнесі.

Әр тілде жануарлар атаулары екі мағынаны білдіреді: тура (деннотативтік) мағына заттың аталуы үшін қолданылады, ауыспалы (коннотативтік) мағына – нысанның мінездемесін көрсетеді. Атаудың коннотативтік мағынасын қолданғанда, адам өзінің осы жануарға деген көзқарасына жүгінбейді, ол жануардың ұлттық тұрғыдан тілдегі таптаурынын ескереді. Мысалы, адам мысықты, итті, т.б. жануарларды ұнатуы немесе жаздырмауы мүмкін, бірақ өз әңгімесінде адамды жағымды сипаттау мақсатында ол осы зооморфизмдерді қолданбайтыны анық. Көп жағдайларда адамды сипаттау үшін жануардың мифологиялық мағынасы қолданылуы мүмкін, жануардың шынайы мінездемелерімен қатар оның ойдан шығарылған, жалған сипаттары қолданылады. Мысалы, орыс тіліндегі *түлкі* зооморфизміне байланысты – «қу, арам адам» мінездемесі оның орыс халық ертегілеріндегі түлкінің басқа жануарларды үнемі алдап, өз пайдасына ғана өмір сүретін тұрақты бейнесіне байланысты. *Аю (медведь)* зооморфизмі орыс тілінде адамға қатысты екі жағдайда қолданылады: бірінші – сырт келбетін сипаттағанда (үлкен, денелі адам туралы), екінші – ауысы мен мінезін сипаттағанда (мысалы: *рычит, как медведь, угрюмый, как медведь*).

Қазақ және орыс тілдерінде адамға байланысты метафоралардың ішінде құс атаулары (орнитоморфизмдер) ерекше орын алуда. Оның астарлары халықтардың ертедегі мифологиялық дүниетанымына байланысты. Ертедегі адамдардың дүниетанымында құс – жоғарғы әлемнің бейнесі, аспан мен жердің арасындағы байланысы ретінде қарастырылған. Сондықтан құс тотемдердің қатарында болған. Қазақ халқында құсқа байланысты наным-сенімдері болған, құс ерекше қасиеттердің иеленушісі болып есептелген. Соның барлығы құстардың, серілердің тақиясына үкі қауырсынын тағудың себебі. Құс – аспан әлемінің белгісі болып саналған екен. Қазақ және орыс халықтарының менталитетінде құс бостандықпен, тәуелсіздікпен және кендікпен орайластырылған. Оның дәлелі қазақ және

орыс халықтарының геральдикасынан көрінеді: бүркіттің кескіні Қазақстан Республикасының туында және Ресей Федерациясының елтаңбасында бейнеленген.

Бүркіттің бейнесіне келетін болсақ, оны қазақ халқымыз ертеден киелі құстардың қатарына жатқызған. Бүркіт жын-шайтанды үркітеді деп ұғынғандықтан, босанатын әйелдің қасына қойып қоятын да дәстүр ертеде орын алған. Сондықтан, қазақ тілінде бүркітке байланысты теңеулер көп кездеседі: *көк тәңірі, көк еркесі, құс төресі, аспан перісі, құс патшасы*. Орыс мифологиясында бүркіт (орел) *небесная птица, божья птица, царь птиц* деген эпитеттермен кеңінен сипатталады. Осының негізінде, *бүркіт (орел)* орнитоморфизмдері қазақ тілінде де, орыс тілінде де адамның жағымды мінездемесі ретінде қолданылған.

Жағымды бейнелердің қатарына қазақ және орыс әдеби шығармаларында кеңінен қолданылатын *сұңқар (сокол)* зооморфизмдері жатады. «Финист – ясный сокол», «Марья Моревна», т.б. орыс халық ертегілерінде сұңқардың жас жігітке айналу сюжеттері кездеседі. Сонымен қатар, бұл зооморфизм екі тілде де қаратпа сөз ретінде жиі қолданады, мысалы, қазақ тіліндегі «сұңқарым», орыс тілінде «сокол мой ясный» деген сөз тіркесінде орын табады. Орыс тілінде жалпы бұл құстың атауы жігерлі, қайратты ер азаматтың, жауынгерге қатысты, үнемі ұшқыштарға да байланысты мінездеме ретінде қолданылады (мысалы: *сталинские соколы*). Оған қоса, өткір көзді *соколиный глаз, соколиные (соколы) очи* тіркестері арқылы бейнелеуге болады. Мысалы: «(Людмила:) Все о тебе гадать и думать буду, Твои соколы очи вспоминать.» (А. Островский)

Қазақ тілінде осы орнитоморфизмнің коннотативтік мағынасы орыс тіліндегі жоғарыда көрсетіп кеткен мысалдарға ұқсас келеді. Бұл қазақ тілінің иеленушілерінің санасында бағыт, төзімді, ержүрек азаматтың бейнесі болып табылады. Сонымен қатар осы құсқа деген қазақ халқының қозқарасы *сұңқардай сылап-сипау* – «асырап-сақтау, әлпештеу» мағынасында қолданылатын теңеуінде білінеді. Мысалы, «Аңдамай айтқан болса кешіремін, *Сұңқардай сылап-сипап өсіремін*» (Рүстем-Дастан). *Сұңқар* орнитоморфизмін қолданғанда, қазақ тілінде оған жағымды сипатын асыра түсіретін *ақ* эпитеті қосылып тұрады (*ақ сұңқар құстай* – бет-әлпеті әдемі ер азаматтың сипаты, *ақ сұңқардай шүйілу* – екпінді шабуыл жасау). Мысалы, «*Ақ сұңқардай* Ханбibi Тоты құстай сыланып.» (Батырлар жыры).

Қазақ және орыс тілдеріндегі зоометафораларды қолданудағы универсалды құбылысының бірі – *аққу (лебедь)* атауларының коннотативтік бірліктері, мағыналық сәйкестіктері. Орыс тілінде осы метафора арқылы дене бітімі жіңішке келген, әсем, жүріс-тұрысы жеңіл әйелді сипаттауға болады. Мысалы, «Ты (княгиня) всем-то взяла, всем-то хороша. Лица красотой, умом-разумом, *Лебединою походочкой, Соловьиной поговорочкой.*» (А.Пушкин). *Сұңқар* құсымен теңестіру ер адамның иесалына, үлгісіне тәп болса, *аққу* – әйел адамның эталонына сай келеді. Орыс фольклорында *аққу* құстың әдемі қызға айналу сюжеті де кездеседі (М.: А.С. Пушкиннің «Сказка о царе Салтане» ертегісіндегі *Аққу-Ханшайым* бейнесі).

Қазақ халқының дәстүрлеріне назар аударатын болсақ, ертедегі халқымыздың тотемдерінің бірі *аққу* құсы болып табылатынын байқаймыз. Халқымыз ол құсты киелі деп санаған. Оны ертедегі бақсылардың *аққу* құсының қауырсынын тағып, оның терісін жамылу дәстүрі дәлелдейді. Осы мәдени ерекшеліктердің әсерінен қазақ тілінде *аққу* символикалық мағынасы тек қана адамның жақсы, жағымды бейнесін сипаттауға қатысады. Қазақ тілінде қыздардың портретін сипаттағанда, олардың кіршіксіз ақ, әдемі, таза терісіне қатысты *аққудай* теңеу тіркесін жиі қолданады (М.: «*Деуші едім жастан сені маған серік, Аққудай аппақ шырай біткен көрік, Керілген кер маралдай кербезім-ай, күн бар көңілім тынар сені көріп.*» (И.Байзақов). Көптеген теңеулерде әйелдің әсемдігін, әдемілігін көрсететін мысалдар келтірілген: *аққудай, аққу мойын, айдындағы аққудай, айдыңның ерке сұлу аққуындай, аққудай болып жүзу, аққудай тізілісу, аққу құстай жарқылдау, аққудай сылану, аққудың топшысындай, аппақ қудай*, т.б. Мысалы, «*Әр жақтап, алыстан келіп, өзінің үйреншікті көліне қонған аққудай сыланып, отыз қыз өзіміздің отыз үшінші аудиторияға жиналды.*» (Ә.Нұршайықов). Сонымен қатар жақсы көрген адамын *аққуға* баласа, «*аққуым*» деп

қазақ халқының менталитетінде *бүркіт, қыран, сұңқар, қаршыға* құстарының атаулары батылдык, екпіндік, ержүректік, мергендік, т.б. қасиеттерінің символикалық бейнесі ретінде қолданылады. Оның дәлелдері қазақ көркем әдебиетінде, дастан, жырларда кездеседі: «Қабағы тастай түйіліп, *ақ сұңқар құстай шүйіліп*» (Батыр жыры); «Содаң ары ақсұр жүзді, тықыр тығыз сұлу мұртты, отты көзді, *қаршығадай алғыр* кескінді ақын жігіт жедел созып, өз жырын оқып кетті.» (М. Әуезов); «Қалың дөңестеу біткен қабағы, байсалды *бүркіт* көзі жұқалаң ақшыл жүзіне айбат та, келбет те беріп тұр.» (Ғ. Мұстафин). Осы мысалдар қазақ халқы үшін жалпы құс атаулары өте жақын болғандығын, олардың символикалық мағыналары қазақтың кең даласымен, байтақ жерімен орайласуын дәлелдейді деп ойлаймыз.

Жоғарыда келтірілген мысалдардың барлығы әлемнің тілдік бейнесі адамның жануарлар туралы дүниетанымындағы универсалды ерекшеліктерді, бірліктерді дәлелдей түседі. Контрастивтік зерттеулерде тілдік бірліктердің қолданылуындағы идиоматикалық, бірегей ерекшеліктерін дәріптейтін мысалдар назар аудартып тұратыны белгілі. Олар зерттеу тілінің иеленушілерінің дүниетанымындағы этникалық, мәдени және тарихи өзгешіліктерін айқындайды.

Мысал ретінде қазақ және орыс тілдерінде *қой (баран)* зооморфизмдерін қарастыруды жөн көрдік. Орыс мифологиясында, діни дәстүрлерінде қой құрбандық малы ретінде ғана қарастырылады. Библия мәтіндері *заблудшая овца (адасқан қой)* тура жолдан тайынған адамның сипаты болып кездеседі. Сол себептен орыс фразеологизмдерінде және паремнологиялық бірліктерінде бұл жануардың атауы ақылы саяз, тағдырдың тәлкегімен күреспейтін, қырсық мінезді адаммен орайласады. Мысалы: *стадо баранов* – «ұйымдастығы жоқ, түк түсінбейтін қауым», *смотреть (уставиться) как баран на новые ворота* – «еш нәрсені түсінбей, аңқаулықпен қарау», *согнуть (скрутить) в бараний рог* – «біреуді өз әміріне көндіріп, тәуелді қылу». Осы коннотативтік нышандардың үлгісі ретінде көркем әдебиеттен алынған келесі мысалдарды қарастырайық. «Оказавшиеся в пикантной ситуации клиенты все равно, что *стадо баранов*: куда укажут, туда и пойдут.» (О. Андреев). «От радости и удивления первую секунду он даже слова не мог произнести и только, как *баран на новые ворота*, смотрел на нее.» (И. Бунин). «— Только мне не хотелось бы, чтобы о нашем разговоре узнали сэр Гай и господин судья!.. — Эти *бараны*? Да у них ума только на то, чтобы не пронести ложку мимо рта!..» (Л. Филатов).

Лексикографиялық мәтіндердің мәліметін және көркем әдебиетіндегі мысалдарды қорыта келгенде, орыс халқының тілдік сапасында *қой (баран)*: – 1) ақылы аз, қырсық адам; 2) тағдырының қиындығына көніп, еш әрекет жасамайтын адам; 3) ұйымдастыру қасиеті жоқ, қимылы баяу адам; 4) шашы бұйра келген адам (м.: *баран на голове*). Сондықтан осы жануар атауының барлық коннотативтік мағыналары жағымсыз болып келу себептері анық.

Қазақ тілінде *қой* зооморфизмі орыс тіліндегідей көбінесе адамның мінезін сипаттау қызметін атқарады. Бірақ ол атау қазақ тілінде адамның жағымды бейнесін суреттеу үшін қолданылады. Момың, ешкімге зиянын тигізбейтін, сабырлы адамды *қой аузынан шөп алмайтын; қойдан қоңыр, жылқыдан торы*, т.б. фразеологиялық тіркестер, теңеулер арқылы сипаттауға болады. Қазақ тілінің паремнологиялық қорында құрамында *қой* компоненті бар мақал-мәтелдер орын алады: *Малды бақсаң – қойды бақ, май кетпейді шараңнан; Қойы көптің – тойы көп; Қойым тоқ қорамда, қайғым жоқ боранда; Қой жүрген жер береке, қыз жүрген жер мереке; Тайлы ауылда тоймаған қойлы ауылда тояды*, т.б. Бұл зоометафора қазақ халқының тоқтығының, байлығының өлшемі ретінде кездеседі. Оның себебі ұлттық-мәдени ерекшеліктерде айқындалады. Қазақ халқы үшін қой – жылқы, сиыр, түйемен қатар төрт түлік малдың бірі болып келеді. Қыстаудан жайлауға көшіп жүрген ата-бабаларымыз үшін бұл жануар – отбасын асырайтын мал болған, оның етінің де, майының да, терісінің де, жүнінің де қажеттілігі зор болған. Әрине, бұл мәдени құрауыш міндетті түрде тілде өзінің көрінісін табады. Адамды *қой* зооморфизмі арқылы сипаттағанда оған берілетін «момың, зиянсыз, төзімді, сабырлы» мінездемелері мал бағумен айналысқан қазақ атамыздың

эмпирикалық тәжірибесінің нәтижесі деп есептеуге болады. Өйткені, шөп таңдағыш, секендеп әрі-бері жүгіре беретін, бір орында тұрмайтын бір-екі ешкіден гөрі, тоймағанынша бір орыннан жылжымайтын, өріске баяу барып, қайырғанға көнетін бір отар қойды баққанын иппандар артық көрген. Оның көрінісі мынадай мақал-мәтелдерден байқаймыз: *Ешкі бақтым – еңіреп бақтым, қой бақтым – қоңырау қақтым; Ешкі бастаған қой егінге түседі*, т.б. Қойы бар адам – бай адамдардың қатарына жатқан, қой – тоқшылықтың белгісі болған. Ертеден бері келе жатқан дәстүрдің бірі – сәлемдескенде, туган-туыстарының амандығын сұрағаннан кейін *«Мал-жайың аман ба?»* деген сауал қою – қазақ халқының тұрмысы үшін малдың маңызы өте зор екендігін дәлелдей түседі.

Орыс және қазақ халықтарының тілдік ерекшеліктерін қарастырғанда, белгілі зерттеуші Н.В. Дмитриук мынадай ерекше мәліметтерді келтіреді. Ресейлік орыстар мен қазақстандық орыстардың ассоциативті экспериментке қатысу барысындағы жауаптарын талдау кезінде, қазақстандық орыстардың адам портретін сипаттау барысында мынадай теңеу орайластықтары басымдау болған: *колени большие, широкие как у верблюда (тізесі түйенікіндей үлкен), глаза карие как у барана (көзі қойға ұқсас қоңыр), у верблюда (ботадай көз)*. Бұл мысалдар республикамызда тұратын басқа ұлт өкілдерінің менталитетіне қазақ халқының салт-дәстүрлерінің тигізетін әсерін көрсетеді.

Тіл – қоғамдық өмірдің сәулесі. Тіл арқылы қоғамдық өмірдің кез келген өзгерістері айқын көрініс табады. Әр халықтың өзара ұстанатын дәстүрлері, тұрмыс ерекшеліктері міндетті түрде тілдік санаға әсерін тигізеді және тілде көрінісін табады. Зооморфтық атаулардың тіл арқылы түрлі халықтардың этномәдени өзгешеліктерін көрсететіні сөзсіз. Оның мысалы ретінде қазақ халқының адам есімінде жануарлардың атауын бір түбірде немесе толық есімде беретін дәстүр бар (М.: Құнанбай, Нарбай, Серкебай, Арыстанбек, Қоразхан, Малбағар, Ботагөз, Құндыз, Ақмарал, Балапан, Қарлығаш, Итбай, Ақтомы, Бүркітбай, Ботабай, Ақбокеп, Құралай, Елісай, т.б.).

Қорыта келе, тіл – адамның белгілі бір қоғамға жататындығын, адамның белгілі мәдениеттің иеленетіндігін, әр ұлттың өзара ұлттық санасының болатындығын ескергіміз келеді. Ұлттық бояуы бар мәдениет компоненттерінің ішінде тілдің алатын орны бөлек. Яғни, халықтың тарихын білмей, оның мәдени және тұрмыстық дәстүрлерін ескермей, тілдің лексикалық қорын зерттеу мағынасыз еңбек болып есептеледі.

Әдебиеттер:

1. Габитханұлы К. Қазақ мифологиясының тілдегі көрінісі. – Алматы, 2006 ж.
2. Дмитриук Н.В. Ассоциативные портреты – характеристики представителей русского и казахского этносов // Языковое сознание и образ мира. – М., 2000. – С. 248 – 260
3. Залевская А.А. Вопросы теории и практики межкультурных исследований // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М., 2000. – С.23-37